

УДК 821.161.2-3.09

РАЦІОНАЛЬНИЙ МЕСІАНІЗМ ІДЕЙНОГО ПАФОСУ В МАЛІЙ ПРОЗІ

ВОЛОДИИРА ВИННИЧЕНКА

Мокренцов Д. С.

РВНЗ «Кримський гуманітарний університет», Ялта

E-mail: vaschik_pandory@ukr.net

У статті розглядаються пророчі інтенції та утопічна проекція втраченого раю в малій прозі В. Винниченка. Виокремлюються типажі новітніх пророків, які переважно не виділяються унікальними здібностями, але в складних екзистенційних обставинах відкривають у собі лідерські якості та віру в істину, що несподівано пізнають. Характеризується ряд образів пророків у малій прозі письменника та їх комунікація з іншими персонажами. Аналізується поетика профетизму, розглядається формування концепції новітніх пророків. Зображується герої, які беруть на себе функції провісника або поступово dorостають до того, щоб стати проповідниками, проводирями нації, всього людства. Активно використовуються елементи гри, іронії, гротеску. Більшою художністю відзначаються шукання літераторами пророчого ембріона в пересічній людині, з її сумнівами та інтуїтивним мисленням, знижує мистецький рівень прогностичного пафосу публіцистичний струмінь, абсолютизація раціоналізму.

Ключові слова: архімотив, художнє пророцтво, архетип, ватажок, неоромантична поетика.

Письменники XIX – початку XX століття неодноразово звертались до „архімотиву пророцтва”. Укорінення християнської традиції в українському письменстві зумовило інтенсивність використання у літературних „пророчих” текстах біблійних образів, сюжетів, риторики і пафосу. Нині проблема пошуку лідерів, які окреслюють майбуття України та шляхи до нього залишається досить гострою перед суспільством, а відтак посилюється інтерес до трактування цієї теми письменниками минулих поколінь. Вивчення феномену профетизму та релігійного пророцтва, психології суспільних наставників та вождів є одним із засобів пізнати підвалини духовного життя гнобленої нації. Після соціальних вибухів початку XX століття заміною християнської релігії нерідко ставав ідеал революції та створення „рукотворного” сакрального („загірного”) світу.

Творчість Володимира Винниченка з огляду прогностичної традиції неоднаразово привертала увагу сучасних дослідників, таких як: Н. Гусак, Г. Клочек, Г. Костюк, І. Кошова, Т. Маслянчук, Л. Павлишин, В. Панченко, Г. Сиваченко та ін. Актуальність дослідження полягає в осягненні прогностичного пафосу в художньому доробку Володимира Винниченка в оцінці сучасного літературознавства. **Метою** статті є розкриття пророчого пафосу фанатичних прихильників революційних метаморфоз та окреслення спектру національних пророчих передбачень в художньому світі Володимира Винниченка.

Спадщина В. Винниченка, яка створювалась у час, коли „повітря було насичено ідеями перебудови світу” [7, с. 8], багата на пророчі характери, утопічні візії та оригінальні концепції побудови суспільства завтрашнього дня. Вона переконливо

ілюструє переважно не художню, а соціально-політичну та філософську генезу пророчого дискурсу. Варто додати, що проєкції втраченого раю на майбуття В. Винниченка заслуговують уваги як авторські концепції. Адже письменники, становлення яких відбувалось під впливом революційних подій 1905 та 1917 років, нерідко своїми художніми пророцтвами намагаються розкрити суть певної системи політичних теорій, проілюструвати її (анархізм, комунізм тощо). Натомість В. Винниченко, який в більшій мірі за інших авторів був активним учасником підпільного руху та членом еліти, що на практиці започатковувала революційні теорії, зумів вийти за межі фанатичної пропаганди тієї чи іншої системи поглядів та національних меж. Письменник сам запропонував читачеві критичний зріз абсурдності людського буття та накреслив шляхи виходу з історичних манівців, обґрунтував необхідність відкидання усталених правил новими законами. По суті, В. Винниченко дійсно взяв на себе роль провісника, місіонера, якому відкрилась істина, котрою він прагнув поділитись з сучасниками та нащадками, причому як у публіцистичних трактатах, так і в художній творчості.

В одному з листів на зауваження, що В. Винниченко претендує на роль пророка, він відповідав: „Так, всією душею, всім розумом і почуттям своїм хотів би бути пророком вчення, що могло б дати людям полегшення від їхніх страждань. Бути пророком життя, сповненого радощів, сили узгодженості сил, тобто того, що ми називаємо щастя. Це, мені здається, така прекрасна мета, що кожний, хто хоч чим-небудь може її здійснювати, повинен не тільки не соромитися хотіти бути пророком, проповідником такого вчення, але і всіма силами прагнути до нього” [4]. Має рацію Г. Савченко, яка стверджує, що творчість Володимира Винниченка була вилучена з культурного обігу власне „за правдиве викривальне пророче слово” [9].

Літературний дебют письменника припав на період затребуваності нових лідерів і просвітителів, які б спрямували революційні настрої мас у потужний визвольний рух. Це була пора очікування дивного прийдешнього і віри в його створення власноруч, без трансцендентних дороговказів. У таких історичних ситуаціях стає неминучим оновлення міфу як архетипу та формування нового героя-поводиря, ватажка-месії, здатного на пасіонарну роль лідера у протистоянні з силами хаосу. За визначенням О. Гнідан, герої Винниченкових творів „вирішують хвилюючі проблеми – визначення шляхів народу і людини в переломну епоху, проблеми вибору й відповідальності, моралі і насильства, любові і смерті, узгодженості індивідуальних долі і волі особистості з суспільними законами – драматично, часто ціною життя” [5, с. 132–133].

У прозі В. Винниченка пророчими інтенціями здебільшого наділяється звичайна людина, яка раптом відчуває свою відповідальність за інших нужденних людей та переживає внутрішнє переродження. В результаті духовного наслання, природу якого автор не пояснює, герой усвідомлює свій обов'язок, який дає йому право виступити з ідеєю та очолити її прибічників всупереч навислій над усіма небезпеці. Така поява нового лідера простежується в ранніх оповіданнях В. Винниченка, що були написані в часи назрівання першої російської революції.

Найбільш виразно пророча поведінка ватажка відображена в оповіданні „Салдатики!” (1903). Його підзаголовок – „Малюнок із селянських розрухів” –

акцентує увагу на хронотопі українських селянських бунтів початку ХХ століття. Кульмінаційна напруга позначає навіть експозицію оповідання: бунтівне село, збуджене прокламаціями, психологічно готове чинити соціальну помсту. Усі знають, що їх чекає розправа від солдатів, яких викликав пан, але водночас у настроях розгублених селян є місце для наївної віри в диво спасіння. Цю віру поширює „дядько Явтух”, який запевняє інших, що їм не слід боятись солдатів, попри вже відомого сценарію розвитку подій у сусідніх селах. Звичайний „дядько” з першого ж портрету постає в ореолі особливого світла, що нагадує німб: „Щось таке тверде, ненарушиме ніби світиться на його маленькому гостренькому лиці” [2, с. 38]. Говорить він тихо, не усміхаючись, але напрочуд переконливо, і „його твердо-спокійний голос” магічно впливає на вкрай переляканих односельців, які щиро вірять чоловікові, якого ще зовсім недавно „мало навіть і примічали в селі”. У напружених умовах невідомості саме Явтух неформально стає „мов старостою або старшиною”. На нього, як і на його земляків, велике враження справили листівки, в яких перелічувались всі здирства можновладців та лунали заклики до непокори. Проте лише Явтух сприйняв ці листівки як знакове послання, над яким мовчки думав три дні. Як правило, у Святому письмі мовчання передує одкровенню. „Мовчи і я навчу тебе мудрості”, – сказано у пророка Іова (Іов, 33:33). Мовчання акумулює енергію, що зумовлює метаморфозу особи. Варто підкреслити і сакральне значення числа „три”. Відчувши внутрішнє переродження, Явтух ініціює сход, на якому вперше виступає в ролі оратора. Автор вкотре підкреслює твердість, яку випромінював герой з невеличкою борідкою (незмінний атрибут пророка Мохаммеда та багатьох християнських пророків), його риторичну вправність, якою він опанував на очах всієї громади. „Спершу путався в слова, – зазначає В. Винниченко, – (хоча не соромився цього), запинався, але чим далі, то більше і більше розходився і, мов одрубуючи кожне слово, бив ним по серцях громадян, що як зачаровані слухали його” [2, с. 39]. Та „величезна увага, з якою його слухали односельці, – як зазначає Г. Клочек, – засвідчувала, що вони вірять йому й визнають його як свого ватажка” [6, с. 314].

Ключовим у його промові стає бінарна опозиція „правда/неправда”. І прості слова інспірують інертну масу побачити світ іншими очима. „Убити неправду!” – ось до чого закликає він, тактично спонукаючи селян до бунту за прикладом сусідів-„кавунівців”. Перевага Явтуха полягає в тому, що він напучує односельців не на злочин (у його розумінні), а на праведне життя, повернення до християнського святого закону. Цю тезу підтверджує фраза „У поті лица їж хліб”, що є неповною цитатою зі Старого Заповіту: „У поті свого лица ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий” [Буття 3:19]. Отож грішним є пан, від якого слід відібрати свою землю, і цей справедливий розподіл не можна трактувати гріхом. Свої слова Явтух підтверджує і такими ж впевненими діями. Він наважується разом з сміливими чоловіками спустошити амбари пана, а потім чесно розділити зерно між селянами. Ці судні акції планувалось продовжити, але жорстка реакція багатіїв з залученням „салдатиків” отверезила натовп. Та лише дядько Явтух зберігає певність у недоторканності бунтівників. Сучасник В. Винниченка, знаменитий французький соціолог і психолог Г. Лебон приділяв значну увагу

вивченню особистого престижу, що призводить до магічної влади над людьми. Учений дійшов висновку, що „вожді стають впливовими завдяки тим ідеям, до яких самі вони ставляться фанатично” [1, с. 4]. Власне, ця риса найперше проявлялась у пророків, адже лише глибока віра та унікальний вольовий характер зумовлювала віру у зазвичай безвольній масі.

Прихід солдат у творі позначається сірими барвами, здалека загін нагадував „велику гадюку”, що повзла „то скручуючись по дорозі, то розтягуючися у довгу, рівну низку” [2, с. 43]. Параболічний образ змії посилює відчуття смертоносної загрози, яка нависла над селянами. Дійсно, офіцер звинувачує селян у грабіжництві. З ним вступає в діалог тільки Явтух, гідно і впевнено, але у відповідь отримує зневажливу лайку. Для офіцера речник селян – це лише звичайна „морда хохлацкая” з юрби. Але тоді Явтух звертається безпосередньо до солдатів, оперуючи тими ж риторичними прийомами, які переконали селян. І вдруге палкий апологет „святої правди” знайшов потрібні слова. Тому коли знервований офіцер наказав стріляти, жоден з солдатів не пішов на „гріх”, від якого промовисто відмовляв Явтух. Вражений зухвалістю солдат офіцер сам кидається на ватажка з шаблею і рубає його на смерть. Така ж нагла смерть спіткала й офіцера, якого вбиває товариш Явтуха Микола.

Як бачимо, оповідання завершується смертю головного героя-пророка, але його пророцтво виявилось правдивим, бо солдати так і не вистрелили в бунтарів. Простий селянин своїми діями повністю відповідає архетипу пророка, зокрема виконує свою місію ціною власного життя, та все ж домагається прозріння односельців, що мирились з нелюдськими умовами існування, пануванням кривди на рідній землі.

На думку Лесі Українки, В. Винниченко, як „істинний ново-романтик”, „зневажає не сам натовп, тобто не осіб, які складають натовп, а той рабський дух, який змушує людину добровільно зараховувати себе до натовпу, як до чогось стихійного, такого, що поглинає, нівелює, стирає індивідуальність, приносить її в жертву інстинкту, стадності” [10, с. 365]. Так само Леся Українка зауважила, що натовп у В. Винниченка не був спроможним осягнути цінність та значущість вождів. Однак оповідання „Салдатики!” можна вважати винятком з цієї закономірності неоромантичної поетики.

Прикладом перетворення пересічної людини-аутсайдера у ватажка з відвагою і жертвністю, характерними для пророка, можна вважати оповідання „Талісман”. Як наголосив В. Панченко, „за новелами „Салдатики!” й „Талісман” можна студіювати психологічні механізми народження неформального лідера в нестандартній ситуації” [8].

В оповіданні „Талісман” головний герой є маргіналом, що на початку твору веде себе адекватно своїй соціальній ролі. Ув’язнений Піня – скромна людина, над якою в камері всі постійно знущались. Серед семи каторжан-анархістів, які задумали підкоп і втечу, маленький на зріст, худенький, веснянкуватий, „кроткий” чоловік, соціал-демократ за поглядами, гебрей за національністю, нерідко ставав об’єктом кумедних насмішок. Перейнятий страхом, він навіть не хотів втікати, щоб опинитись на свободі. Але у відповідь на всі кпини він „трошки несміло, трошки

ласкаво, трошки добродушно посміхався” [3, с. 167]. Піня пройшов складну школу життя, неодноразово його били, цькували собаками, що спричинило його самоідентифікацію як „найменшого, найпоследнього чоловіка у світі”. Опинившись у камері, він також відчував постійні приниження, причому як від політичних, так і „уголовних”, лише зрідка хтось заступався за нього, проте це не сприяло росту його самооцінки.

Коли через різні обставини припинився давно розпочатий підкоп, виникла потреба вибрати нового старосту коридора, від якого очікували рішучих дій. З цього приводу розгорялись палкі суперечки, і стало зрозуміло, що консенсусу було досягти надзвичайно важко. З вибором старости ультимативно квапила адміністрація тюрми. Саме тоді анархісти з п'ятої камери кинули епатажний виклик, запропонувавши на місце старости безневинного Піню. Те, що здавалось жартом на перших порах, після нетривалого обговорення стало фактом. Піня, який не зовсім розумів суєту навколо своєї персони, був оголошений старостою, що супроводжували нагадування про відповідальність, яка лягала на його плечі. Першу ніч він не спав. Оповідач наголошує, що чоловік „робив враження людини, яка прислухається до процесу всередині себе – і при тому до такого процесу, котрого сам не розуміє” [3, с. 172]. Зранку Піня приступив до своїх обов'язків, проявляючи неочікувану ініціативність, справедливість і принциповість. І вже через тиждень кпини над новообраним старостою небезпідставно почали припинятися. Насамперед впадала в око його відвага, що прийшла на зміну заляканості. Він з гідністю розмовляв з начальником, вгамовував порушників спокою. Лідерські здібності Піні „аграрники” пояснювали „жидівською головою”. Ретельне та креативне виконання адміністративних обов'язків працювали на авторитет колишнього упослідженого ув'язненого. Переродження Піні, що відбувалось у всіх на очах, нагадувало казку, „коли герой її, миршавий, забитий, занехаяний всіма Іванко-дурник, раптом дістає звідкись талісман і робиться знаменитим богатирем, царевичем і т. ін.” [3, с. 178]. Ця метаморфоза залишалась під прискіпливою увагою окремих в'язнів. Звернули увагу, що поступово він відмежовується від інших. Та останнім випробуванням для нього стала співучасть у підкопі, оскільки цей своєрідний „вихід” вважався „найбільш важною справою ув'язнених”. Проте на цей раз ідею втечі Піня гаряче підтримав і стало зрозуміло, що він має пропозиції, які, очевидно, і раніше виношував. Однак товариство вибирає план, згідно з яким „один мусить пожертвувати собою для всіх”.

Очевидно, староста передчував, що цей вибір впаде на нього. Тепер навіть у виконанні своїх функцій він нагадував людину, що має якусь іншу, вищу місію. Вночі „він не спав і лежав лицем догори з застиглими, широко розплющеними очима” [3, с. 186]. Але будь-яку можливість відмови від ризикованої втечі він відкидав, бо вважав себе „капітаном” на пароході, пророком. „А як євреї колись у пустелі блукали, то вожді їхні позаду йшли? Вони тікали? Га?”, – цим питанням він підтверджував свою рішучість іти до кінця. Однак жереб, яким визначали першого, що мусив загинути, прикриваючи інших, випав на Сердюкова. Та коли він повернувся і відмовився від самопожертви через переляк і треба знову було тягнути жереб, в екстремальній ситуації роль лідера знову взяв на себе Піня. Він з власної

ініціативи дає вказівки іншим, бере револьвер і йде в розвідку. Після отриманої інформації він починає говорити впевнено, відчуваючи себе справжнім „командиром”. Утікачі виконували всі його розпорядження. Врешті-решт, Піня виконує завдання „першого” і дає можливість іншим діяти за виробленим планом та здобути омріяну свободу. За переказами, фанатика Піню вбили в ту саму ніч. Ця розв’язка залишала чимало питань, одне з яких виникає ще під час розгортання сюжету: „Де зівстався старий Піня, де в йому заховувався новий, коли саме почалось переродження, – все було тайною” [3, с. 178]. Отож в образі Піні схоплено пророчу функцію, яка може проявитись у звичайній людині, що перебуває у складній екзистенційній ситуації – звільнити людей з неволі, вести їх за собою, та при потребі пожертвувати своїм життям заради них. Пояснити цю обраність автор не береться, але без таких людей не було б поступу.

Таким чином, мала проза В. Винниченка дає приклади героїв-проводирів, які піднімаються над громадою, винаходять власне теургічне слово, що підкріплюють самовідданими вчинками. Їхній пророчий час дуже короткий, духовна наснага свого усвідомленого призначення утаємничена, але, врешті-решт, вони виходять на нову орбіту свого існування і дають шанс іншим відчути нові обшири життя. Такі люди-пророки зазвичай закарбовуються в народній пам’яті та згодом міфологізуються, але В. Винниченко лише схоплює образки з життя, не вдаючись до ідеалізації своїх героїв, уникаючи проекції ставлення до жертвних ватажків з висоти часу.

Отже, художні твори В. Винниченка віддзеркалюють ідейний заповіт мислителя, а для викладу своїх поглядів та проектів письменник використовує пророчий пафос, джерело якого сконцентроване в авторському світогляді та самоідентифікації.

Список літератури

1. Баган О. Неоромантизм. Неокатолицизм. Неоконсерватизм (Творчість Наталени Королевої в ідейно-естетичному контексті доби) / Олег Баган // Королева Н. Без коріння. Во дні они. Quid est veritas?: Повесть, роман, новели, оповідання, спогади. – Дрогобич : Відродження, 2007. – С. 655–669.
2. Винниченко В. Вибрані твори / Володимир Винниченко. – Харків : Ранок, 2003. – 352 с.
3. Винниченко В. Оповідання / Володимир Винниченко. – Братислава, 1968. – 302 с.
4. Винниченко В. Щоденник. 1911–1920 / Володимир Винниченко. – Харків : Ранок, 2003. – 352 с.
5. Гнідан О. Володимир Винниченко: Життя, Діяльність, Творчість / О. Гнідан, Л. Дем’янівська. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 256 с.
6. Клочек Г. Енергія художнього слова [Збірник статей] / Григорій Клочек. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – 448 с.
7. Клочек Г. Про енергетику творчості В. Винниченка як інтегрований критерій її оцінки (до постановки проблеми) / Григорій Клочек // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 62. – С. 3–11.
8. Панченко В. Творчість Володимира Винниченка 1902–1920 рр. у генетичних і типологічних зв’язках з європейськими літературами: дис. ... д-ра філол. наук, спец. 10.01.01 – українська література [Електронний ресурс] / Володимир Панченко. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/books/panchenko/index.shtml>.
9. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріонтський метароман В. Винниченка: текст і контекст / Галина Сиваченко. – К. : Альтернативи, 2003. – 280 с.
10. Українка Л. Винниченко / Леся Українка // Винниченко В. Раб краси: Оповідання, повість, щоденникові записи. – К. : Веселка, 1993. – С. 351–371.

Мокренцов Д. С. Рациональный мессианизм идейного пафоса в малой прозе В. Винниченко / Д. С. Мокренцов // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. – С. 147–154.

В статье рассматриваются пророческие интенции и утопическая проекция потерянного рая в малой прозе В. Винниченко. Выделяются типы новейших пророков, которые преимущественно не владеют уникальными способностями, но в сложных экзистенциальных обстоятельствах открывают в себе лидерские качества и веру в истину, о которой неожиданно узнают. Характеризуется ряд образов пророков в малой прозе писателя и их коммуникация с другими персонажами. Анализируется поэтика пророчества, рассматривается формирование концепции новейших пророков. Изображаются герои, которые берут на себя функции предсказателя или постепенно дорастают до того, чтобы стать проповедниками, предводителями нации, всего человечества. Активно используются элементы игры, иронии, гротеска. Большой художественностью отмечаются искания литераторами пророческого эмбриона в обычном человеке с его сомнениями и интуитивным мышлением, снижает художественный уровень прогностического пафоса публицистическая направленность, абсолютизация рационализма.

Ключевые слова: архимотив, художественное пророчество, архетип, лидер, неоромантическая поэтика.

Mokrentsov D. S. The rational messianism of ideological Paphos in the Vynnychenko's small prose / D. S. Mokrentsov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. – P. 147–154.

The article deals with the prophetic intention and utopian projection of the lost paradise in Vynnychenko's small prose. The types of new one prophets are distinguished. The prophets mostly don't have any unique abilities, but in difficult existential circumstances discover a leadership and belief in the truth that they suddenly find. The series of prophets' images and their communication with other characters in writer's small prose are characterized. Also the article deals with formation of the conceptions of the new prophets and analysis of prophetic poetics. The article depicted the characters who take over the functions of predictor or gradually grows to become preachers, leaders of the nation and of all mankind. The elements of the game, irony and grotesque are actively used. Writers' seeking of prophetic rudiment of standby person, with human's doubts and intuitive thinking are marked with great artistry.

Utopian projection of the lost paradise are offered by Vynnychenko-artist – is original copyright concepts that were developed in writer's journalistic heritage. In Vynnychenko's early prose the ordinary person acquires prophetic intentions, this person feels an internal degeneration which are caused by unfathomable spiritual.

In general Vynnychenko's works depict the refuse of sacred majesty in creation of prophets' images (false prophets images). Also widely used the elements of the game, irony and grotesque. But the necessity of herald-leader for social progress is indisputable.

Thus new-religious implement structurally didn't changed the image of the prophet-passionarians, though he became more rational. However, the absolutism of Christian component in art prophetic systems concede the ecumenical and synthetic activity of copyright writers ideas. Hence Vynnychenko's prophets are close to ancient teachings of anthropological content, where main one is a person, but not a community.

Overall post-revolutionary era literature is an example of religious prophecy transcoding, ecumenical ideas transformation on the modernist basis with the elements of cliché that will become a dominant stereotypes in the literature of socialist realism.

Keywords: mainmotif, art prophecy, archetype, leader, neo-romantic poetics.

Стаття надійшла до редакції 31 жовтня 2014 року